

Tankönyvek

Janus Pannonius a 15. századi oktatásról így írt:

*„Elsőként a helyes szólásnak adod meg alapját,/ Oktatod azután a helyes-
írás tudnivalóit:/ hogy ne hibázzon a nyelv, és félre ne csússzon a tollhegy./
Majd a stílusukat csiszolod képzelt levelekkel./ Hogyha pihennek, történelmet
bújsz velük, azután/ szónoklásra fogod őket s versfaragásra./ Míg a tehetség
éretten s biztos haladással/ nem jut a csúcsra. (...)*

*Szép rendben folyik egy-egy nap, hisz a munka tagolja:/ hajnali templom,
utána meg iskola. (...)*

*Majd hazatérsz, s megebédelsz; tán kevéske az ínynék, /mégis: a termé-
szetnek elég. Az evésre megint csak/ a latin és a görög kódexek jönnek, utánuk/
sok vita zajlik irányításoddal s megy, amíg csak/ messzi Nyugat táján nem hajlik
alá a Nap útja.”*

Reneszánsz költőnk verssorai a 18. századi gimnáziumra is érvényesek. Az itt folyó oktatásban a korra jellemző általános műveltséget a humanista képzés és a bölcsélettanulmányok együttese adta meg. Ám a tanított tantárgyak sorában megjelent a matematika, mivel az elvont fogalmakkal való foglalkozást szintén a belső humánus kiteljesedési eszközeinek tekintették. Történelemből az ókor mellett foglalkoztak a középkorral és a saját korukkal, az ókori földrajzot kiegészítették a jelenkor földrajzával. Nagyobb jelentőséget kapott a fizika, amelyet a természettudományok közé soroltak.

I. Ratio Educationis megjelenéséig (1777) a minorita rendben szokásos elvek alapján tanítottak. Tanítási módszereik, „tanmeneteik” alapjául a jezsuiták által megírt, Európa szerte bevezetett Ratio Studiorum állt. A tanárok erre építették fel a tananyagot saját egyéniségük, tehetségük szerint. A 18. századi gimnáziumokban a latin grammatika tanulása volt a legfontosabb, erre alapult a „humanista” képzés.

Az oktatás egyik fontos segédeszköze abban az időben is a tankönyv volt. A könyvnyomtatás elterjedéséig a tananyagot a diák maga írta le a „mintapéldány” alapján, melyet a tanár vagy lediktált, vagy a diákok rendelkezésére bocsátott. Ugyannak a szövegnek a többszörösen másolt „példánya” öröklődött

tovább a belekerült elírásokkal, rövidítésekkel és az ebből származó félreérthetőségekkel együtt. Voltak hibátlan másolatok is, például Euklidész „Elemek” (i.e. 300!) című matematikakönyvének angol fordítása még 19 század végén is használatban volt az angliai iskolákban!!

Gutenberg találmánya forradalmasította a tankönyvkiadást, rövid átfutási idő alatt, több példányban jelentek meg a latin nyelven írt könyvek a diákok számára, ám ezek sem méretben (11 x 18,5 cm) sem tartalomban nem hasonlítottak a maiakhoz. Egy tudományág teljes leírását tartalmazták, melyekben a könnyebb megérthetőség kedvéért elkülönítették a fő és alfejezeteket, ezen belül számozással vagy paragrafussal jelezték az adott logikai egységet. A legtöbb könyv nem egy osztály számára készült, tartalmukat több tanév alatt kellett elsajátítani.

Az I. Ratio 201-es paragrafusa úgy rendelkezett, hogy a hivatalosan előírt tankönyvek kiadási joga kizárólag a Királyi Egyetemi Nyomdát illeti meg. A tankönyv szó egyébként abban az időben még nem volt ismeretes, fogalmát körülírással fejezték ki pld. „tudománnyal és tananyaggal kapcsolatos könyvek”, „az iskolai oktatás könyvei”. (Az utasítást, a protestánsok azonban nem fogadták el, saját nyomdáikban nyomtatott tankönyveket használták. Ezt a jogot az 1790/91. évi 26. törvény is megerősítette.)

Az 1777-es, és az 1806-os Ratiok határozták meg, hogy tantárgyanként milyen tankönyvet kell, illetve az új könyv megírásáig milyen lehet használni. (Az új tankönyvek kiadásához királyi engedély kellett.) Lehetetlenség felsorolni, hogy a gimnáziumban osztályonként miből tanítottak, de azért nézzünk meg ízelítőül néhányat.

A legfontosabb és a legnagyobb óraszámban oktatott tantárgy a latin nyelv volt. Az iskola számára előírt 3 kötetes nyelvkönyvet (A latin nyelv elemei)

Emanuel Alvarez (1526–1582) spanyol jezsuita írta, ezt használták még a 19. század elején is. Hármasszoros felosztású szerkezettel rendelkezett: elemi hangtan, szótan és mondattan, ezt kellett a diákoknak megtanulniuk a gimnáziumi évek alatt.

- Latin szemelvények: Molnár János: ***Crestomathia ex optimis linguae latinae autoribus concinnata in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum***
- Görög nyelv: Antonius Sandinus: ***Compendiosa graecae grammatices institutio in usum Patavini***
- Római régiségtan: Guiljelmus Hericus Nieupoort: ***De rithibus veterum Romanorum***
- Görög régiségtan: Lambertus Bos: ***Antiquitatum graecarum praecipue Atticarum descriptio brevis***
- Mitológia: Philippus Josephus Holle: ***Mythologia seu fabulosa deorum historia***
- Retorika: Dominicus de Colonia: ***De arte retorica libri quinque***
- Poetika: Josephus Juvenicus: ***Institutionum poeticarum libri quinque***
- Matematika: Johann Georg Büsch: ***Tentamen Mathematicum in usum et obiectamentum vitae civilis***; Makó Pál: ***Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum***
- Fizika: Horváth János: ***Elementa physicae***
- Földrajz: Bél Mátyás:

Notitae Hungariae novae historico-geographico

Az első hivatalos magyar nyelvtankönyv 1816-ban jelent meg latinul, írója Verseggy Ferenc:

Epitome institutionum grammaticarum linguae Hungaricae 5 kötet, a II.–VI. osztályosok számára. Szintén ebben az évben adták ki az irodalmi szemelvényeket tartalmazó kötetet is: ***Exercitationes idiomaticae Hungaricae secundum regulas Epitome, concinnatae in usum gymnasiorum Regni Hungariae.***

Az Entwurf (1849) megjelenéséig sorra adták ki a magyar nyelvtankönyveket, többek között Czuczor Gergely–Vörösmarty Mihály szerkesztésében (1848) az: ***Elemi magyar nyelvtan a középiskolák I. osztálya számára; Magyar***

nyelvtan a középtanodák II. osztálya számára; Szókötetés a középtanodák III–IV. osztálya számára.

1860 után a latin nyelven írt tankönyvek lecserélődtek, helyettük magyar (esetleg német) nyelvűekből oktattak, illetve az aradi gimnáziumban ezek a nemzetiségek nyelvén is megjelentek!

A tankönyvírásból az aradiak is kivették a részüket. Az idők folyamán az aradi minorita rendű szerzetesek, a főgimnáziumban és a főreálban hosszabb-rövidebb ideig tanító tanárok több országosan használt, színvonalas tankönyvet tettek közzé. Ők a következők:

Sartori Bernát (1735–1801) minorita paptanár, volt aradi házfőnök (1783–1791) Egerben (1772) jelentetett meg könyvet *Magyar Nyelven Filozofia az az: a böltsesség szeretésének tudományából némely jelesebb kérdések* címen, mely az előadásainak egy részét tartalmazta. Munkájában külön fejezetben sorolja fel a filozófiában használatos szavakat, kifejezéseket, azonban ezek között még mindig több a latin szó, mint a magyar.

Filozófiai fejtegetései során állást foglalt a különböző természettudományos kérdésekben is. Például a kepleri tanok megcáfolásaként azt állítja, hogy a

teremtés középpontja az ember, aki a Földön él, érte teremtődtek a csillagok és a Nap is, tehát az nem lenne logikus, hogy a Föld forogjon a Nap körül. (a II. században Ptolemaiosz feltételezte, hogy a világmindenség középpontjában helyezkedik el a Föld.) Vagy a víz fagyásának magyarázatával kapcsolatban szerinte a kutak, a folyók vize azért nem fagy be télen, mert a tengerből származik. Mai tudásunk birtokában nagyon naivak ezek a magyarázatok, de ha arra gondolunk, hogy a szerző, aki szerzetes, nem azt írja, hogy azért van minden, mert Isten így akarta, akkor ez már pozitív gondolkodásnak számít.

Mátyás Eusebius (Vercel Özséb; 1780–1857):

minorita szerzetes, gimnáziumi tanár és volt rendtanácsos 1847-ben írt és jelentetett meg tankönyvet magyar nyelven matematikából, a kiadási hely Kolozsvár. A mű címe: ***Kivonat a szám- és betűvetés (Algebra) tanból.*** Az első fejezetben tárgyalja a számtani fogalmakat (törtek, műveletek törtekkkel, viszonyok és arányok, számtani arány, mértani arány, hármasszabály). A második fejezet az algebrával foglalkozik (a „betűvetési” mennyiség szemléletéről, betűkről és ezekkel összekevert számokról, egyenletek).

A matematika tanulásának folyamatát lépésekre bontotta: értelmezés, alaptételek ismerete, bizonyítandó elméleti tételek, feladat (gyakorlati tétel), következmények, jegyzetek (magyarázatok). A kívülről teljesen igénytelennek tűnő könyv kisebb módosításokkal talán még ma is használható lenne az általános iskolában.

Antolik Károly (1843–1903):

aradi tanárként szentelte a legtöbb időt a fizikatanítás módszertanának kidolgozására. Számos kísérleti eszközt fejlesztett ki, pedagógiai munkái könyvalakban, vagy a Természettudományi Közlönyben jelentek meg.

Kísérleti természettan a középiskolák III.–IV. osztály számára és magánhasználatra 672 ábrával, Arad, 1880.; ***A természettan és vegytan alapelvei a felsőbb leányiskolák számára 305 ábrával***, Arad, 1880.; ***A természettan és természettani földrajz elemei a gymnásium III-ik osztálya számára 214 ábrával***, Arad, 1881., Gyulai Nyomda. Ez utóbbi az a könyv, amelyről Eötvös Loránd 1883-ban az akkori kultuszminiszterhez, Trefort Ágostonhoz címzett levelében a következőket írta: (...)”*emellett azonban írt egy tankönyvet is, mely oly botránnyosan rossz, mihez fogható talán sohasem jelent meg, az első sortól az utolsó-ig hibás.*” Kíváncsian vettem a kezembe a 150 oldalas könyvet, s mint szakos tanár próbáltam eldönteni, hogy tényleg olyan rossz-e, vagy egy elfogult kritikáról van szó, hiszen a háttérben egy fővárosi álláskérelem állt. (Eötvös Loránd a terézvárosi reáliskolában megüresedett természettan katedrára Bartoniek Gézát ajánlotta, ezt pályázta meg Antolik is). A választ nehéz eldönteni, mivel ismert Eötvös magasszintű tudományos képzettsége, de ugyanakkor az előszó-
ban Antolik leírja, hogy a könyv szerkezetét Reiss német fizikustól vette át. Az

tény viszont, hogy nem a legfrissebb ismereteket közli, de általában nem rosszabb, mint az akkori természettudományi könyvek nagy része.

Burián János (1852–1926): *Magyar–latin szótár a középiskolák számára* Bp. 1899. Franklin kiadó, *Latin-magyar szótár a középiskolák számára* Bp. 1902.

Gyertyánffy Ernő_(? ..?) *Számítan és mértan a leánygimnáziumok és leánylíceumok III. osztálya számára* Bp.

Hanthó Lajos_(1834–1901): *Olvasókönyv a hazai történelmet tárgyaló összes tankönyvekhez* Temesvár, 1874.

Háhn (Havas) Adolf_(1859–1904): *Ahn F. gyakorlati vezérkönyve a francia nyelv gyors és könnyű megtanulására. A Mutschenbacher-féle magyar átdolgozás alapján újra átdolgozta Havas Adolf* Bp. első kötet 1882., második kötet 1888.

Hekinger István_(1849–?): *Csillagászati földrajz a középiskolák VIII. osztálya számára*_(könyvomat) Bp. 1884.

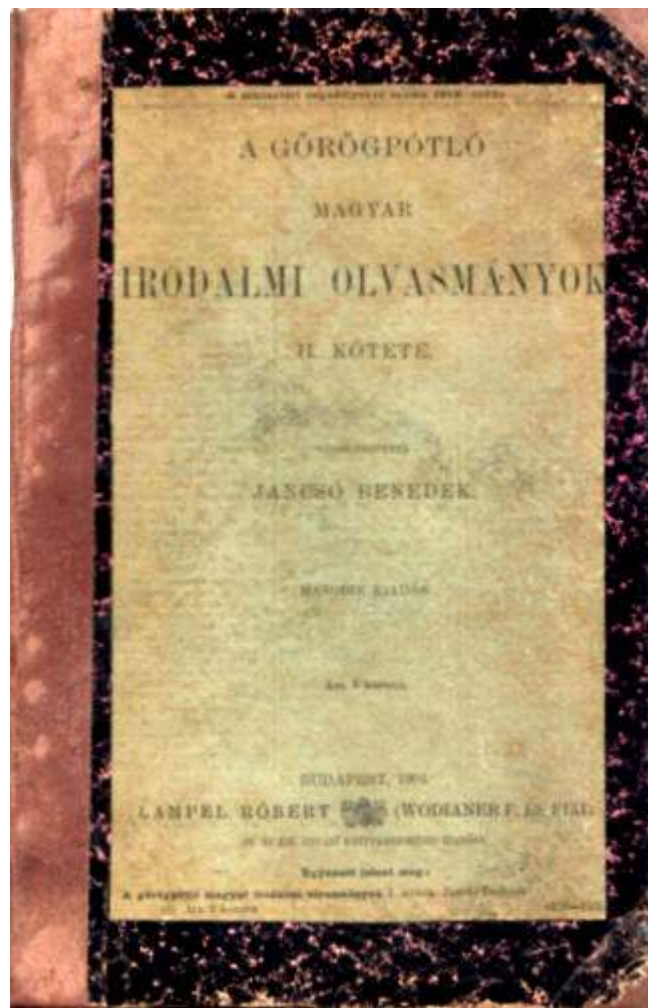
Jancsó Benedek_(1854–1930):

mint magyar nyelv és irodalom tanára felismerte a lehetőséget, hogy az oktatásból kivett görög helyett a klasszikus műveltség kiegészítése céljából fel lehet használni a magyarra fordított görög és latin irodalmi olvasmányokat, ezért 1890 és 1894 között négykötetes tankönyvet jelentetett meg: *Magyar irodalmi olvasmányok a görög nyelv pótlásául, a gymnasium V., VI., VII. és VIII. osztálya számára* Bp. 1890–91; 1893–94.

Gondolom, ez a könyv „mentőöv”, hasznos segédeszköz lehetett a diákok számára az ókori kultúra elsajátításában, amelynek ismerete abban az időben nélkülözhetetlen volt, mint azt a következő példa is igazolja. 1897. február 13-án a színházban a Coriolanust adták, s a nézőtér nagy részét gimnazista diákok töltötték meg. Ezt a sajátos eseményt az Arad és Vidéke színikritikusa a másna-

pi lapszámban a következőképpen kommentálta „*Caius Martius Coriolanus úr miatt már nagyapáink is fájdalmas konfliktusba keveredtek a pipaszárakkal. Mert tudnivaló dolog, hogy a gimnázium serdültebb ifjúságából csak úgy lehet majd gépészmérnök, anyakönyvi felügyelő vagy járásbírói iktató, ha sikerült ódával tudja üdvözölni a tavaszt. Tizennégy esztendő korában kellő szakértelemmel méltatja Coriolanus hadi ténykedését, és sikerrel tör pálcát a derék római felett. Ellenkező esetben irgalmatlanul megbuktatják magyar nyelv és irodalomból.*

Laukó Albert_(1851–?): átírta Kuttne földrajz és történelem tankönyveit, önálló munkái: ***Az osztrák-magyar monarchia politikai földrajza és Európa államainak ismertetése a reáliskola IV. osztálya számára Bp. 1885.; Egyetemes földrajz a reáliskolák I. és II. osztálya számára Bp. 1887.***

Lejtényi Sándor (1858–1924): *Rovargyűjtő, segédkönyv a középiskolai tanuló ifjúság számára* Bp. 1899.

Dr. Márki Sándor (1853–1925):

nevét a köztudat a város monográfiájához köti, pedig e mellett kiváló történész, és a tankönyvírás terén is jeleskedett, több könyve jelent meg a gimnáziumok és a reáliskolák számára történelemből és földrajzból:

***Egyetemes történelem a gymnasiumok és reáliskolák számára* 3 kötet Bp. 1903, Singer és Wolfner; *Történelmi szemléltető képek, magyarázó szöveggel ellátva* Bp. 1902. Athenaeum;**

***Földrajz a gymnasiumok használatára* 2 kötet. Bp. 1895. Franklin Társulat**

Ez utóbbi első kötetében tárgyalja Magyarország 7 tájegységének (Nagy-Alföld, Kis-Alföld, Duna és Dráva köze, Duna és Száva köze, Észak-nyugati felföld, Észak-keleti felföld, Dél-keleti felföld) domborzatát, vizeit, ipari és mező-

gazdasági állapotát, valamint a nevezetesebb városokat. Foglalkozik Európa általános leírásával, bemutatja az országokat, a második kötet Ázsiát, Afrikát, Amerikát, Ausztráliát és a Sarkvidéket ismerteti. A könyv népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy három kiadást ért meg.

Mangold Lajos (1850–1912):

mint történész részt vett a Pallas Nagy Lexikon, a Révai Nagy Lexikon, a Tolnai Világtörténelem megírásában, egyetemes történelmi munkáin kívül tankönyveket is írt: ***Világtörténelem középiskolai használatra*** 3 kötet Bp. 1878–1879.; ***A magyarok története középiskolások alsó osztályai és a polgári iskolák használatára*** 6 kötet Bp. 1883. A könyv hatodik kiadása 1900-ban jelent meg, románra Goldis János fordította (1890. 1899. Brassó)

Nesnera Aladár (1855–1912): ***Rajzoló geometria a reál és a polgári fiúiskolák I. és II. osztálya részére*** Bp. 1893.

Svábi Pál (1837–1899): ***Fordítási gyakorlatok magyarból latinra a gymnasiumi V–VI. és VII–VIII. osztályok számára, Schultz Ferdinánd nyomán*** Bp. 1869, 1872.; 14 részben, 10-20 soros fordítási feladatokkal lehetett gyakorolni a magyar–latin fordítást. A könyv 1883-ig négy kiadást ért meg.

Pirchala Imre (1845–1923) a legtermékenyebb tankönyvíró, 1879-1896 között több mint tíz, a latin nyelv tanításával kapcsolatos könyve jelent meg, pld. ***Latin***

stilisztika a gymnasium felsőbb osztályai használatára Bp. 1879.; *Latin gyakorlókönyv a gymnasium III. és IV. osztály számára* Bp. 1893.; *Latin olvasókönyv a gymnasium III. és IV osztály számára* Bp. 1896.

Richter Aladár (1868–1927): *Növénygyűjtő (Herbarium) a középiskolák számára* Bp. 1895.

Roset Arnold_(1857– ?): számos görög és latin nyelv tanításával kapcsolatos könyvet írt 1889–1905 között pld. *Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra* Bp. 1889.; *Szemelvények Phaedrus meséiből a gymnasium III. osztálya számára* Bp. 1900.

Telmányi Emil_(1856–?): *Szók és kifejezések Barthold–Malmosi latin olvasókönyvéhez a gymnasium III.–IV. osztály számára* 2 kötet Arad 1893.

Simonkai Lajos_(1851–?): *Növényhatározó a Dráva, alsó-Duna és Kárpátok övezte magyar földön itthonos virágosnövények genusának meghatározására főképp iskolások céljaira* Bp. 1881.

Varga Ottó (1853–1917):

a kiváló földrajz-történelem szakos tanár célul tűzte ki a gimnáziumi földrajz és történelem anyagának egymással összefüggő feldolgozását. Tankönyvei 1882–1900 között jelentek meg. ***Politikai földrajz a gymnasium VII. osztály számára*** Bp. 1883.;

Világtörténet a középiskolák számára képekkel és térképekkel 3 kötet Bp. 1888.–1892.–1893.; ***A magyarok története és Magyarország a jelenben középiskolák számára*** Bp. 1892.; ***Földrajz a középiskolák használatára*** Bp. 1899.-1900. 2 kötet 76 képpel és térképekkel.

A felsorolás valószínűleg nem teljes, alaposabb kutatással talán még újabb és újabb tankönyvírókat is fel lehetne fedezni, de az itt közölt tényanyag is bőven elég arra, hogy a mai embert meggondolkoztassa: mi vitte rá az akkori pedagógusokat, hogy ennyi tankönyvet megjelentessenek, ennyi tudományos munkát végezzenek, milyen szellemi „kényszer” működtette őket abban az időben?

Piroska István

Gondolatok. 2010. 06.

Könyvészet:

Pukánszky–Németh: Neveléstörténet, <http://magyar-irodalom.elte.hu>

Fehér Erzsébet: Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848. Bp. 1995.

Monay Ferenc: A minoritarend a magyar középiskolákban Bp. Stephaneum nyomda RT 1910

Ratio Educationis (Az 1777-es és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása Bp. Akademia Kiadó
1981

S. Sárdi Margit: Tankönyvháború <http://syrena.elte.hu>

Mészáros Ferenc: A magyarországi katolikus gimnáziumok története a gymnasiumi tanügy
történetének vázlatával. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Bp.

Az Aradi Gimnázium Értesítői

Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, <http://mek.oszk.hu>